

Οι δυνάμεις τῆς ψυχῆς κατά τούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας

Ἀρχιμ. Ἀθανασίου Ἀναστασίου

Προηγούμενου Ἱ.Μ. Μεγάλου Μετεώρου

Στά προηγούμενα κείμενά μας ἀναφερθήκαμε στήν κατ' εἰκόνα καί καθ' ὁμοίωση δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου καί τὰ ἰδιαίτερα χαρίσματα, πού αὐτή ἐμπεριέχει καί πού διαφοροποιεῖ οὐσιαστικά τόν ἄνθρωπο ἀπό τήν ὑπόλοιπη δημιουργία. «*Διότι -ὅπως μᾶς τονίζει ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς- ὁ μόνος ὁ ἄνθρωπος ἀπό ὅλα τὰ ἐπίγεια καί οὐράνια κτίστηκε σύμφωνα μέ τήν εἰκόνα τοῦ πλάστη, ὥστε νά βλέπει πρός ἐκεῖνον καί αὐτόν νά ἀγαπᾷ καί ἐκείνου μόνο νά εἶναι μύστης καί προσκυνητής καί μέ τήν πρός αὐτόν πίστη καί στροφή καί διάθεση νά συντηρεῖ τήν καλλονή του*»¹.

Βλέπουμε, λοιπόν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι πλασμένος ἔτσι, ὥστε νά ἐπιθυμεῖ τόν Θεό καί νά κινεῖται ἀγαπητικά πρός Αὐτόν, μέχρις ὅτου ἐνωθεῖ χαρισματικά μαζί Του. Αὐτές εἶναι οἱ προδιαγραφές μέ τίς ὁποῖες δημιουργεῖται ὁ ἄνθρωπος καί ζώντας μέ βάση αὐτές τίς προδιαγραφές βρίσκεται στήν φυσική του κατάσταση, ζεῖ κατά φύσιν.

Πρῖν ἀπό τήν πτώση του ὁ Ἀδάμ, ἐνόσω ζοῦσε στόν Παράδεισο καί τηροῦσε τίς ἐντολές τοῦ Θεοῦ, εἶχε διαρκῶς τήν τάση πρός τό ἀγαθό. Ταυτόχρονα, ὅμως, καί λόγω τοῦ αὐτεξουσίου του, ἦταν ἐλεύθερος κατά τήν βούληση· ἦταν, δηλαδή, τρεπτός τόσο πρός τό καλό ὅσο καί πρός τό κακό. Τό καλό ἀποκαλύπτεται καί καθορίζεται ἀπό τόν ἴδιο τόν Θεό καί ἐκφράζεται ὡς θέλημά Του. Τό κακό (ἡ ἁμαρτία) εἶναι ἡ ἀπόκλιση, ἡ ἀποστασία ἀπό τό θέλημα τοῦ Θεοῦ, πού ξεκινᾷ μέ τήν παρακοή τῶν πρωτοπλάστων, τήν φθορά καί τήν ἀμαύρωση τοῦ κατ' εἰκόνα. Ἔτσι ὁ ἄνθρωπος χάνει τό πρωτόκτιστο κάλλος του καί περιπίπτει στήν παρά φύσιν κατάσταση, πού εἶναι ἡ ἁμαρτία καί τὰ πάθη, τὰ ὁποῖα παίρνουν τή θέση τῶν ἀρετῶν, πού κοσμοῦσαν τήν ἀνθρώπινη ψυχή.

Ἡ ψυχή τοῦ ἀνθρώπου εἶναι «*μία, ἀπλή καί ἀσύνθετη*»². Ταυτόχρονα, ὅμως, εἶναι καί πολυδύναμη· ἔχει, δηλαδή, πολλές δυνάμεις καί ιδιότητες. Κατά τούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας, ἡ ψυχή διακρίνεται στό λογιστικό (λόγος), τό θυμικό (θυμός) καί τό ἐπιθυμητικό (ἐπιθυμία), τὰ ὁποῖα, στήν φυσική τους κατάσταση, κατευθύνονται πρός τόν Θεό καί «*κάνουν τόν ἄνθρωπο θεῖο καί θεόμορφο*»³. Ὁ Ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής σημειώνει ὅτι «*ὄσοι ἀγαποῦν τόν Θεό, μέ αὐτές*

¹ Ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Κεφάλαια ἑκατόν πενήκοντα*, 26, ΡΓ, 150, 1137C, κατ', ΕΠΕ 8, 102, 17-21

² Ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζοντων*, Λόγος 3,2, 22, Π. Χρήστου 1, 673, ΕΠΕ 2, 574, 28 – 33 «... καί ὡς ἡ ψυχή μία καί ἀπλή καί ἀσύνθετος ἔστι, μηδαμῶς διὰ τὰς ἐν αὐτῇ καί ἐξ αὐτῆς δυνάμεις πολλαπλασιαζομένη ἢ συντιθεμένη, οὕτω καί ὁ Θεός, οὐ πολυδύναμος μόνον ἀλλὰ καί παντοδύναμος ὑπάρχων, διὰ τὰς ἐν αὐτῷ δυνάμεις τοῦ ἐνιαίου καί τῆς ἀπλότητος οὐκ ἐκχωρεῖ».

³ Ὁσίου Νικήτα Σηθηάτου, *Φιλοκαλία Νηπτικῶν*, τόμ. Δ', σελ. 56.

τίς δυνάμεις παραμένουν κοντά στο θεϊό λόγο της ἀρετῆς καί τῆς γνώσεως· μέ τή μία τόν ζητοῦν, μέ τήν ἄλλη τόν ποθοῦν καί μέ τήν τρίτη ἀγωνίζονται γι' αὐτόν»⁴. Καί ὁ Μέγας Ἀθανάσιος, μιλώντας «περί ψυχῆς καί νοός», σημειώνει ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου «διὰ μὲν τοῦ λογικοῦ μέρους ἀγαπᾷ τὸν Θεόν· διὰ τοῦ θυμικοῦ μέρους ὀργίζεται τοῖς δαίμοσιν, ἀνδριζομένη κατ' αὐτῶν· διὰ δὲ τοῦ ἐπιθυμητικοῦ μέρους ἐπιθυμεῖ τὰ αἰώνια ἀγαθὰ»⁵.

Ὅταν, ὅμως, οἱ δυνάμεις αὐτές παρεκτραποῦν καί μετακινηθοῦν ἀπὸ τὰ φυσικά τους ὅρια, ὅταν, δηλαδή, κινοῦνται μέ κατεύθυνση πρὸς τὴν κτίση καί ὄχι πρὸς τὸν Κτίστη, τότε ἀσθενοῦν καί διαστρέφονται. Τότε, ἀντίστοιχα, ὁ λόγος γίνεται ἄγνοια τοῦ Θεοῦ, ἡ ἐπιθυμία ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν φιλαυτία, καί ὁ θυμὸς μετατρέπεται σὲ τυραννία, καθὼς ὁ ἄνθρωπος ὑποδουλώνεται ὀλοκληρωτικά στὰ πάθη.

Σὲ αὐτὴ τὴν παρὰ φύση κατάσταση, τὸ τριμερές τῆς ψυχῆς γίνεται ἔδρα τῶν τριῶν βασικῶν παθῶν πού ἀποτελοῦν, ὅπως λέγει ὁ Ἀββᾶς Δωρόθεος, κατὰ κοινὴ ὁμολογία τῶν Πατέρων, τίς αἰτίες ὅλων τῶν ἁμαρτιῶν⁶. Συγκεκριμένα, τὸ λογιστικὸ γίνεται ἔδρα τῆς Φιλοδοξίας καί ἐκεῖ γεννῶνται οἱ βλάσφημοι λογισμοί, τὸ θυμικὸ γίνεται ἔδρα τῆς Φιλαργυρίας καί ἐκεῖ γεννῶνται οἱ πονηροὶ λογισμοί⁷ καί τὸ ἐπιθυμητικὸ γίνεται ἔδρα τῆς Φιληδονίας, ἀπ' ὅπου γεννῶνται οἱ αἰσχροὶ λογισμοί.

Ὅπως ἀναφέρει ἀναλυτικά ὁ Ἅγ. Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, «τοῦ λογιστικοῦ τὰ ἁμαρτήματα εἶναι: ἡ ἀπιστία, ἡ αἵρεση⁸, ἡ ἀφροσύνη, ἡ βλασφημία, ἡ ἀχαριστία⁹. Ἡ ἴαση καί ἡ θεραπεία τῶν κακῶν αὐτῶν συνίσταται στὴν ἀναμφίβολη πίστη πρὸς τὸ Θεὸ καί πρὸς τὰ ἀληθινὰ καί χωρὶς πλάνη ὀρθόδοξα δόγματα τῆς εὐσέβειας· ἡ συνεχὴς μελέτη τῶν

⁴ Ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, *Τέταρτη ἑκατοντάδα διαφόρων κεφαλαίων, Φιλοκαλία Νηπτικῶν*, τόμ. Β', σελ. 172.

⁵ Ἀθανασίου τοῦ Μεγάλου, *Περὶ ὄρων. Περὶ ψυχῆς καί νοός*, PG 28, σελ. 533 – 553

⁶ Ἀββᾶ Δωροθέου, PG 88, *Ἑρμηνεία πινῶν ρητῶν τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου ψαλλομένων εἰς τοὺς Ἁγίους Μάρτυρας*: «πάντες οἱ Πατέρες λέγουσιν ὅτι ἕκαστον πάθος ἐκ τούτων τῶν τριῶν γεννᾶται παθῶν: τῆς φιλοδοξίας καί τῆς φιλαργυρίας καί τῆς φιληδονίας»

⁷ Ὡς «Πονηροὶ Λογισμοί» ἐδῶ εἰδικὰ νοοῦνται ὄχι οἱ συνήθεις αἰσχροὶ, ἀλλὰ ἐκεῖνοι μέ τοὺς ὁποίους οἱ ἄνθρωποι «βουλεύονται πῶς νὰ κακοποιήσουν καί πῶς νὰ ἐκδικηθοῦν τὸν ἐχθρόν τους». (Ἅγ. Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου, *Ἐξομολογητᾶριον*, ἐκδ. Μ. Σαλιβέρου, σελ. 42).

⁸ Συναφῆ ἁμαρτήματα τῆς ἀπιστίας καί τῆς αἵρέσεως εἶναι ἡ συμμετοχὴ σὲ ομάδες, συλλόγους καί ὀργανώσεις ἀσυμβίβαστες μέ τὴν ὀρθόδοξη πίστη, ὅπως χλιασμός, μασσονία, ρόταρυ, λάιονς, γιόγκα, ἀνατολικές ἀποκρυφιστικὲς θρησκείες (βουδιστικὲς ἢ ἰνδουιστικὲς), γνωστικὲς ἢ θεοσοφικὲς σχολές, πνευματιστικὲς τελετές, διαλογισμὸς, οἰκουμενισμὸς, συμπροσευχὲς μέ αἰρετικούς (παπικούς, προτεστάντες), διαθρησκειακὲς τελετές καί συμπροσευχές. Ἐπίσης, οἱ ὕβρεις, ἡ βλασφημία, καθὼς καί τὸ νὰ στέλνεις κάποιον στό διάβολο, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ τὴν μεγαλύτερη βλασφημία καί περιέχει καί ὅλες τίς ἄλλες βλασφημίες. Ἐδῶ πρέπει νὰ ἀναφέρουμε καί τὴν ἀπιστία στὴν Ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ, τὴν ἀνάσταση τῶν νεκρῶν, τὴν μετὰ θάνατον ζωὴ καί τὰ ἄλλα δόγματα τῆς Ἐκκλησίας.

⁹ Παράγωγα τῶν ἁμαρτημάτων αὐτῶν εἶναι καί τὰ ἐξῆς: φιλαυτία, κενοδοξία, ὑπερηφάνεια, οἴηση, ἔπαρση, καύχησις, σπουδαιοφάνεια, ἀλαζονεία, φιλαρχία, κομπασμοί, κολακεία, ὑποκρισία, πείσμα, ὀρθολογισμὸς, ἀκηδία, ραθυμία, ἀπόγνωσις, μικροψυχία, φόβος, δειλία, νωθρότητες, καλλωπισμοί, ἀνθρωπαρέσκεια, ἀναίδεια, ἀθεοφοβία, ἀναισθησία, λήθη, ἄγνοια, εἰρωνεία, διβουλία, φαντασιώσεις. Ἐπίσης, μαγείες, οἰωνισμοί, κλυδωνισμοί, ἀστρομαντεία, ἀστρολογία, ζῶδια, σαϊεντολογία, μέντιουμ, χαρτορίχτρες, καφεντζοῦδες, προλήψεις (Τρίτη 13 κ.λπ.), εἰδωλολατρεία, δωδεκαθεϊσμός, παγανισμὸς, θεοποίηση ἐπιστήμης, θεοποίηση ἀνθρώπου (μετάνθρωπος).

λόγων τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἡ καθαρὴ καὶ ἀδιάλειπτη προσευχή, καὶ ἡ θερμὴ εὐχαριστία πρὸς τὸ Θεό.

Τοῦ θυμικοῦ ἀμαρτήματα εἶναι: ἡ ἀσπλαγχνία, τὸ μίσος, ἡ ἀσυμπάθεια, ἡ μνησικακία, ὁ φθόνος, ὁ φόνος, καὶ ἡ συνεχῆς ἀσχολία μ' αὐτά¹⁰. Ἡ ἴαση καὶ ἡ θεραπεία αὐτῶν τῶν κακῶν συνίσταται στή φιλανθρωπία, τὴν ἀγάπη, τὴν πραότητα, τὴν φιλαδελφία, τὴν συμπάθεια, τὴν ἀνεξικακία καὶ τὴν καλοσύνη.

Τοῦ ἐπιθυμητικοῦ ἀμαρτήματα εἶναι τὰ ἐξῆς: ἡ γαστριμαργία, ἡ λαιμαργία, ἡ οἰνοποσία, ἡ πορνεία, ἡ μοιχεία, ἡ ἀκαθαρσία, ἡ ἀσέλγεια, ἡ φιλοχρηματία (...) καὶ οἱ σαρκικὲς ἡδονές¹¹. Ἡ ἴαση καὶ ἡ θεραπεία αὐτῶν τῶν κακῶν συνίσταται στή νηστεία, τὴν ἐγκράτεια, τὴν κακοπάθεια, τὴν ἀκτημοσύνη, τὸ μοίρασμα (ἐλεημοσύνη) τῶν χρημάτων στοὺς φτωχοὺς· στήν ἐπιθυμία τῶν μελλόντων ἐκείνων ἀθανάτων ἀγαθῶν, τὸν πόθο τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ¹².

Ὁ ἄνθρωπος, στήν ὁλότητά του, ἀποτελεῖται καὶ ἀπὸ ψυχὴ καὶ ἀπὸ σῶμα· οὔτε ἡ ψυχὴ ἀπὸ μόνη της, οὔτε τὸ σῶμα ἀπὸ μόνου του συνιστοῦν τὸν ὅλο ἄνθρωπο, ἀλλὰ τὸ συναμφότερο. Ἐπομένως, ὅπως αὐτὸς εἶναι διπλός, ἔτσι ἔχει διπλὲς καὶ τὶς αἰσθήσεις του.

Οἱ αἰσθήσεις τοῦ σώματος εἶναι πέντε: ὄραση, ὄσφρηση, ἀκοή, γεύση καὶ ἀφή. Οἱ αἰσθήσεις τῆς ψυχῆς, τὶς ὁποῖες οἱ Πατέρες ὀνομάζουν καὶ δυνάμεις, εἶναι οἱ ἐξῆς πέντε: νοῦς, διάνοια (λόγος), δόξα (γνώμη), φαντασία καὶ αἴσθησις¹³. Ἐκτός ἀπὸ αὐτὲς τὶς δυνάμεις, πού χαρακτηρίζονται γνωστικὲς, ὑπάρχουν καὶ οἱ ζωτικὲς ἢ ὀρεκτικὲς δυνάμεις τῆς ψυχῆς, πού εἶναι ἡ βούλησις καὶ ἡ προαίρεσις: «Χρὴ γινώσκειν, ὅτι ἡ ἡμετέρα ψυχὴ διττὰς ἔχει τὰς δυνάμεις, τὰς μὲν γνωστικὰς, τὰς δὲ ζωτικὰς. Καὶ γνωστικαὶ μὲν εἰσὶ νοῦς, διάνοια, δόξα, φαντασία, αἴσθησις, ζωτικαὶ δὲ ἦγουν ὀρεκτικαὶ βούλησις καὶ προαίρεσις»¹⁴.

Ὅλες αὐτὲς οἱ δυνάμεις, θά λέγαμε, ὅτι ἀποτελοῦν τὶς δυνατότητες πού ἔχει ἡ ψυχὴ βάσει τῶν προδιαγραφῶν πού ἔλαβε ἀπὸ τὸν

¹⁰ Παράγωγα τῶν ἀμαρτημάτων αὐτῶν εἶναι καὶ τὰ ἐξῆς: πλεονεξία, ἀπληστία, φιλοχρηματία, τσιγγουνιά, ἀισχροκέρδεια, ἀδικία, ἀπάτη, τυχερὰ παιχνίδια, σιμωνία, δωροληψία, ἀνελεημοσύνη, σκληροκαρδία, ἀσπλαγχνία, ἀσυμπάθεια, μίσος, μισανθρωπία, ἔχθρα, χαιρεκακία, μνησικακία, κακοήθεια, πονηρία, δολιότητα, θυμὸς, ὀργή, ἐκδίκηση, ὀξυθυμία, φιλονικία, διαπληκτισμὸς, ψιθυρισμὸς, καταλαλιά, κατάκριση, ἐξουθένωση, ἐξευτελισμὸς, ψευδοσ, ἐπιπορκία, κατάρα, ὕβρις, προδοσία, ἱεροσυλία, λύπη χωρὶς λόγο, πικρία, γογγυσμὸς, γκρίνια, ζήλια, φθόνος, φόμος, ληστεία, κλοπὴ, ἀρπαγή, φιλοῦλία, ἐμπαθὴς προσκόλλησις σὲ κάτι, ἔκτρωσις.

¹¹ Παράγωγα τῶν ἀμαρτημάτων αὐτῶν εἶναι καὶ τὰ ἐξῆς: μέθη, λαθοφαγία, λαιμαργία, γαστριμαργία, ἀσωτεία, λαγνεία, πορνεία, μοιχεία, ἀσέλγεια, αἰμομιξία, παιδεραστία, ἀρσενοκοιτία, αὐνανισμὸς, κτηνοβασία, προγαμιαῖες σχέσεις, κακὲς ἐπιθυμίαι καὶ ὅλα τὰ παρά φύσιν αἰσχρὰ πάθη (ἐντὸς καὶ ἐκτὸς γάμου), καθὼς καὶ ἡ παρακολούθησις ἄσμενων καὶ ἀνήθικων προβολῶν στήν τηλεόρασι, τὸν ὑπολογιστὴ κ.ά. μὲ πλείστες ὅσες καταστροφικὲς προσωπικὲς καὶ οἰκογενειακὲς συνέπειαι.

¹² Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, *Λόγος ψυχωφελῆς καὶ θαυμάσιος, Φιλοκαλία Νηπτικῶν*, Τόμος Β', ἐκδ. Τό Περὶβόλι τῆς Παναγίας, σελ. 303-304.

¹³ Ἄθανασίου τοῦ Μεγάλου, *ὁ.π.*, σελ. 533 – 553, «ἔχει δὲ ὁ ἄνθρωπος αἰσθήσεις πέντε σωματικὰς, καὶ πέντε ψυχικὰς· αἱ σωματικαὶ μὲν εἰσὶν· ὄρασις, ἀκοή, ὄσφρησις, γεῦσις, καὶ ἀφή... τῆς δὲ ψυχῆς τὰ αἰσθητήριά εἰσι ταῦτα· νοῦς, διάνοια, δόξα, φαντασία, καὶ αἴσθησις».

¹⁴ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*, ΕΠΕ 1, σελ. 236.

Δημιουργό της. Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, ἀναφερόμενος στίς δυνάμεις αὐτές, παρομοιάζει τόν νοῦ μέ τόν οὐρανό, πού εἶναι τὸ ἀνώτατο μέρος τοῦ κτιστοῦ κόσμου, τήν δέ αἴσθησι τήν παρομοιάζει μέ τήν γῆ, πού ἀποτελεῖ τὸ κατώτερο μέρος. Ἀνάμεσα στὸν νοῦ καί τήν αἴσθησι τοποθετεῖ τίς ἄλλες τρεῖς δυνάμεις τῆς ψυχῆς, δηλαδή τήν διάνοια, τήν δόξα (γνώμη) καί τήν φαντασία. Παρατηροῦμε, λοιπόν, πῶς ὑπάρχει μία διαβάθμιση, μία ποιοτική διαφορά ἀνάμεσα στίς ψυχικές δυνάμεις· μία κλιμάκωση ἀπὸ τίς νοερές στίς αἰσθητές, ἀπὸ τίς λογικές στίς ἄλογες.

Ὁ νοῦς εἶναι τὸ κέντρο τῆς ψυχῆς καί γι' αὐτό οἱ Πατέρες τὸν ἀποκαλοῦν «τό ἡγεμονικόν τῆς ψυχῆς»¹⁵ ἢ τὸν ὀφθαλμό τῆς ψυχῆς¹⁶. Ὁ νοῦς εἶναι ἡ θεωρητικὴ ἐνέργεια τῆς ψυχῆς. Μέ τὸν νοῦ ὁ ἄνθρωπος γνωρίζει τὸν Θεό, ἀποκτᾶ τὴν ἐμπειρία τοῦ Θεοῦ, ἀποκτᾶ, δηλαδή, τὴν πνευματικὴ γνώση. Ὁ νοῦς ἔχει τὴν ἔδρα του στὴν καρδιά, στὴν πνευματικὴ καρδιά, πού εἶναι τὸ κέντρο τῆς ὑποστάσεως τοῦ ἀνθρώπου. Τὴν λέξη καρδιά τὴν συναντοῦμε πολλές φορές τόσο στὴν Ἁγία Γραφή ὅσο καί στοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας, χωρὶς, ὅμως, νὰ σημαίνει τὸ γνωστὸ σαρκικὸ ὄργανο τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. Στὸ πνευματικὸ ἐπίπεδο, ἡ λέξη καρδιά ἐναλλάσσεται μέ τὴν λέξη ψυχή καί μέ τὴν λέξη νοῦ προσλαμβάνοντας τὴν ἴδια σημασία. Οἱ λέξεις, δηλαδή, καρδιά, ψυχή καί νοῦς πολλές φορές σημαίνουν τὸ ἴδιο πρᾶγμα καί ταυτίζονται κατὰ περιεχόμενο.

Ἔτσι, μιλοῦμε π.χ. γιὰ κάθαρση τοῦ νοῦ καί γιὰ κάθαρση τῆς καρδιάς περιγράφοντας οὐσιαστικά τὴν ἴδια διαδικασία. Ἄλλωστε, σύμφωνα μέ τοὺς Πατέρες, ὁ κύριος σκοπὸς τῆς καθάρσεως καί τῆς θεραπείας ἀπὸ τὰ πάθη εἶναι νὰ ἐπαναφέρουμε «τόν ἐγκεχυμένον διὰ τῶν αἰσθήσεων νοῦν» μέσα στὴν καρδιά, πού εἶναι «τό τῶν λογισμῶν ταμεῖον»¹⁷, «τό κέντρο καί ὁ θάλαμος»¹⁸ τοῦ νοῦ καί ὁ θρόνος τῆς Χάριτος. Ἡ καρδιά (ἡ πνευματικὴ καρδιά), κατὰ τὸν Ἅγιο Νικόδημο τὸν Ἁγιορείτη «εἶναι ὄργανο τῆς οὐσίας καί τῆς δυνάμεως τοῦ νοῦ»¹⁹.

Σύμφωνα μέ τὸν Ἅγιο Γρηγόριο τὸν Παλαμᾶ, ὁ νοῦς καθεαυτὸν, ἡ οὐσία τοῦ νοῦ, δηλαδή, δέν ἐνεργεῖ σέ κάποιον συγκεκριμένο ὄργανο τοῦ σώματος, ἀλλὰ «εἶναι αὐτοτελής οὐσία καί ἐνεργεῖ ἀπὸ μόνη της»²⁰. Καί σέ ἄλλο σημεῖο ἀναφέρει: «ἐμεῖς γνωρίζουμε μέ ἀκρίβεια ὅτι τὸ λογιστικὸ [ὁ νοῦς] μας βρίσκεται μέσα στὴν καρδιά, ἂν καί ὄχι μέσα σέ ἄγγειο, ἀφοῦ εἶναι ἀσώματο, οὔτε ἔξω ἀπὸ τὴν καρδιά, ἀφοῦ εἶναι συνημμένο. Ἡ

¹⁵ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ὁ.π., σελ. 308, «ἡγεμονικὸν μὲν γὰρ ψυχῆς τε καί σαρκὸς νοῦς».

¹⁶ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ὁ.π., σελ. 212, «ὡσπερ γὰρ ὀφθαλμὸς ἐν σώματι, οὕτως ἐν ψυχῇ νοῦς».

¹⁷ Ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ, Ἰπέρ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζοντων, ὁ.π., σελ. 396.

¹⁸ Ἁγίου Νικοδήμου Ἁγιορείτου, Συμβουλευτικὸν Ἐγχειρίδιον, ἐκδ. ἁγ. Νικόδημος, Ἀθήνα, σελ. 129.

¹⁹ Ἁγίου Νικοδήμου Ἁγιορείτου, ὁ.π., σελ. 116-117.

²⁰ Ἁγ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, Ὁμιλία ΝΓ', Εἰς τὴν πρός τὰ Ἁγία τῶν Ἀγίων Εἴσοδον, ΕΠΕ 11, σελ. 334.

καρδία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ ἡγεμονικὸ ὄργανο, ὁ θρόνος τῆς Χάριτος. Ἐκεῖ βρίσκεται ὁ νοῦς καὶ ὅλοι οἱ λογισμοὶ τῆς ψυχῆς»²¹.

Ὁ Ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης (†1809), ὁ πνευματοφόρος καὶ θεοχαρίτωτος διδάσκαλος τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ τοῦ Γένους μας, ἀνακεφαλαιώνοντας ὅλη τὴν Πατερικὴ Παράδοση, στό ἔργο του: «*Συμβουλευτικὸν Ἐγχειρίδιον*», περιγράφει τὴν λειτουργία τοῦ νοῦ καὶ τὴν σχέση του μέ τις ὑπόλοιπες δυνάμεις τῆς ψυχῆς, ὡς ἐξῆς:

«Ὁ νοῦς διὰ μέσου τῶν αἰσθητηρίων γνωρίζει ὅλα τὰ κτίσματα, καὶ ὅλα τὰ τῆς Γραφῆς λόγια, καὶ τὰ μεταχειρίζεται ὡς σκαλοπάτια, γιὰ νά ἀναβαίνει ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ στά νοητὰ· ἀπὸ τὰ αἰτιατὰ στά αἴτια· καὶ ἀπὸ τὰ εἰκονιζόμενα καὶ τοὺς τύπους, στά πρωτότυπα καὶ εἰκονιζόμενα. Ἔτσι, μέ τὴ μέθοδο αὐτῆ, ὁ νοῦς ἀνεβαίνει ἀπὸ τὰ κτίσματα στὸν Κτίστην, καὶ ἀπὸ τις Γραφές σ' Αὐτόν πού τις εἶπε. Κι ἔτσι φαίνεται νά λέγει σ' ὅλες του τις δυνάμεις, καὶ σ' ὅλες του τις αἰσθήσεις, ἐκεῖνο τό τοῦ Ἡσαΐου: “Δεῦτε ἀναβῶμεν εἰς τό ὄρος Κυρίου, καὶ εἰς τόν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ, καὶ ἀναγγελεῖ ἡμῖν τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, καὶ πορευσόμεθα ἐν αὐτῇ” (Ἡσαΐας 2, 3). Αὐτῆ εἶναι ἡ κατὰ Θεόν (κατὰ φύσιν) πορεία τοῦ νοῦ, καὶ γιὰ τό σκοπὸ αὐτὸ δημιούργησε ὁ Θεὸς τις θυρίδες τῶν αἰσθητηρίων, γιὰ νά γίνεται ὁ νοῦς “ἐπόπτης τῆς αἰσθητῆς κτίσεως, καὶ μύστης τῆς νοουμένης”, ὅπως εἶπεν ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ θεολόγος»²².

Ἡ **αἴσθησις** εἶναι ἄλογη δύναμη τῆς ψυχῆς, μέ τὴν ὁποία ἀντιλαμβάνεται καὶ γνωρίζει τὰ αἰσθητὰ (ὕλικά) πράγματα, ὅταν αὐτὰ εἶναι παρόντα. Ἡ **φαντασία** ἔχει τὴν ἀρχὴ τῆς στήν αἴσθησις, ἔχει, ὅμως, τὴν δυνατότητα νά ἐνεργεῖ ἀκόμη καὶ ὅταν ἀπουσιάζουν τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα²³. Ἡ φαντασία εἶναι καὶ αὐτῆ ἄλογη δύναμη τῆς ψυχῆς, καὶ σύμφωνα μέ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας, εἶναι «*νοῦ καὶ αἰσθήσεως μεθόριος*»²⁴. Εἶναι, δηλαδή, ἡ ψυχικὴ λειτουργία πού βρίσκεται ἀνάμεσα στὸ νοῦ καὶ στήν αἴσθησις.

Ὁ Ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης περιγράφει μέ γλαφυρότητα τὴν λειτουργία τῆς φαντασίας καὶ παρατηρεῖ ὅτι «*αὕτη εἶνε ὁ χάρτης ἐκεῖνος τοῦ βασιλέως νοῦ ἐπὶ τοῦ ὁποίου καταγράφονται· αὕτη εἶνε ἡ πλατεῖα σανίς ἐπὶ τῆς ὁποίας ζωγραφίζονται· καὶ αὕτη εἶνε ὁ κηρὸς ἐπὶ τοῦ ὁποίου τυποῦνται· ποῖα; ὅσα εἶδομεν διὰ τῶν ὀφθαλμῶν· ὅσα ἠκούσαμεν διὰ τῶν ὠτῶν· ὅσα ὠσφράνθημεν διὰ τῆς ῥινός· ὅσα ἐγεύθημεν διὰ τοῦ στόματος, καὶ ὅσα ἐπιάσαμεν διὰ τοῦ αἰσθητηρίου τῆς ἀφῆς, τό τυραννικώτερον τῶν ἄλλων*»²⁵.

²¹ Ἀγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ, Ἰπέρ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζοντων, ὁ.π., σελ. 106.

²² Βλ. Ἀγίου Νικοδήμου Ἀγιορείτου, ὁ.π., σελ. 26-27.

²³ Ἀγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, Ὁμιλία ΝΓ', ὁ.π., σελ. 334.

²⁴ Ἀγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, *Κεφάλαια Ἐκατόν Πεντήκοντα*, 17, PG 150, 1132C D, ΕΠΕ 8, 92, 19 20 καὶ Ἀγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, *Κεφάλαια διάφορα Θεολογικά τε καὶ Οἰκονομικά καὶ περὶ Ἀρετῆς καὶ Κακίας*, PG 90 πα'.

²⁵ Ἀγίου Νικοδήμου Ἀγιορείτου, ὁ.π., σελ. 100-101.

Ἡ φαντασία, λοιπόν, παραλαμβάνει μέσω τῶν αἰσθήσεων τὰ ἐρεθίσματα καί τίς εἰκόνες καί τίς μεταφέρει στόν νοῦ. Ἡ φαντασία εἶναι, θά λέγαμε, ἡ ἀποθήκη τῶν αἰσθήσεων. Εἶναι ἡ δύναμη τῆς ψυχῆς, τήν ὁποία ἐκμεταλλεύεται ὁ διάβολος καί τήν χρησιμοποιεῖ ὡς γέφυρα πρόσβασης στόν νοῦ καί τήν καρδιά τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτή ἡ δράση τοῦ διαβόλου διά τῶν αἰσθήσεων καί τῆς φαντασίας ἀναχαιτίζεται μέ τὰ Μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας μας. Τά μυστήρια, δηλαδή, διασφαλίζουν τίς πύλες τῶν αἰσθήσεων καί κόβουν, ἔτσι, τίς γέφυρες πρόσβασης τοῦ διαβόλου στόν νοῦ. Τά μυστήρια καί ἰδιαίτερα ἡ ἐξομολόγηση εἶναι, ἂν μπορούσαμε νά κάνουμε τόν παραλληλισμό, ὅ,τι τό format γιά τόν σκληρό δίσκο τοῦ ὑπολογιστή, πού διαγράφει ὅλα τὰ δεδομένα, τὰ ὁποία δέν μπορεῖ πλέον νά ἀνακτήσει ὁ ὑπολογιστής.

Ἡ **δόξα** εἶναι ἡ γνώμη, ἡ ἄποψη πού ἔχουμε γιά κάθε ζήτημα, γιά κάθε ἀντικείμενο (ἀπό τό ρῆμα δοκῶ). Εἶναι ἡ πρώτη ἰδέα πού διαμορφώνεται στήν ψυχὴ ἀπ' αὐτό πού ἀντιλαμβανόμαστε μέ τίς αἰσθήσεις. Ἡ δόξα μπορεῖ νά εἶναι εἴτε λογική εἴτε ἄλογη δύναμη τῆς ψυχῆς· διότι εἶναι φτιαγμένη καί γιά τὰ δύο· «πρὸς γὰρ ἀμφοτέρα πέφυκεν»²⁶. Ὄταν προέρχεται ἀπὸ τὴν διάνοια, εἶναι λογική. Ὄταν ὁμως προέρχεται ἀπὸ τὴν φαντασία, εἶναι «ψῆφος ἄλογος»²⁷.

Στὴν συνέχεια, ἡ **διάνοια**, ἀφοῦ ἐξετάσει τὴν ἰδέα, ἂν εἶναι ἀληθὴς ἢ ψευδής, καταλήγει στὴν ἀλήθεια. Γι' αὐτό λέγεται διάνοια, ἐπειδὴ ἐξετάζει, διανοίγει κάποιαν ὁδὸ καί ξεχωρίζει τὴν ἀλήθεια.

Ὅπως ἡ φαντασία, ἔτσι καί ἡ διάνοια ἀποτελεῖ σύνδεσμο μεταξύ τοῦ νοῦ καί τῶν αἰσθήσεων. Εἶναι λογική δύναμη τῆς ψυχῆς, μέ τὴν ὁποία ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ κάνοντας συλλογισμούς νά γνωρίζει τὰ πράγματα. Ἡ διάνοια συνδέεται μέ τὴν λογική καί ἐδράζεται στόν ἐγκέφαλο. Μέ τὴν διάνοια γνωρίζουμε τό περιβάλλον μας καί ὄχι τόν Θεό. Ὁ Θεός ἀποκαλύπτεται στόν νοῦ. Γι' αὐτό πρέπει νά καθαρίζεται, γιατί ὁ καθαρὸς νοῦς (καρδιά) εἶναι αὐτός πού δέχεται τίς ἐνέργειες τοῦ Θεοῦ καί βλέπει καθαρά τὰ πράγματα, ἐνῶ ὁ λόγος, ἡ λογική (διάνοια) εἶναι ἐκείνη πού διατυπώνει καί ἐκφράζει τίς ἐμπειρίες τοῦ νοῦ καί τὰ δόγματα. «*Νοῦς μὲν καθαρὸς, ὁρθὰ βλέπει τὰ πράγματα. Λόγος δὲ γεγυμνασμένος, ὑπ' ὄψιν ἄγει τὰ ὀραθέντα*»²⁸.

Ὅπως προαναφέραμε, ἐκτός ἀπὸ τίς γνωστικές, ἡ ψυχὴ ἔχει καί τίς ζωτικές δυνάμεις, πού εἶναι ἡ προαίρεση καί ἡ βούληση (ἐπιθυμία). **Προαίρεση** εἶναι ἐκείνη ἡ κινητήρια δύναμη τῆς ψυχῆς, ἡ ὁποία ὀδηγεῖ τόν ἄνθρωπο στό καλὸ ἢ στό κακό. Ἡ κίνηση αὐτὴ φανερώνεται στὴν ἐπιθυμία (βούληση), πού εἶναι τό πρακτικὸ μέρος τῆς προαιρέσεως, ἡ πρώτη κίνησή της, καί μορφοποιεῖ τό ποιοῦν τῆς προαιρέσεως, τό καλὸ ἢ

²⁶ Ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ, Ὁμιλία ΝΓ', ὁ.π., σελ. 334.

²⁷ Ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ, Ὁμιλία ΝΓ', ὁ.π., σελ. 334.

²⁸ Ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, Περὶ ἀγάπης ἑκατοντὰς δευτέρα, PG 90, 1016.

τό κακό. Ἡ **βούληση**, δηλαδή, εἶναι κάποια φυσική καί λογική ἐπιθυμία καί ὁ πόθος κάποιου πράγματος. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Ἅγιος Ἰουστίνος Πόποβιτς, «ἡ βούληση εἶναι ὁ ἀγωγός, μέσ' ἀπό τόν ὁποῖο τό κακό διοχετεύεται στόν ἄνθρωπο. Ἡ βούληση εἶναι ὑπεύθυνη γιά κάθε ἁμαρτία. Ἔτσι κάθε ἁμαρτία ἐπισύρει τιμωρία, διότι προϋποθέτει τήν ἐλεύθερη ἐνέργεια τῆς βουλήσεως»²⁹.

Στήν προαίρεση τοῦ ἴδιου τοῦ ἀνθρώπου, ὅμως, ἐγκείται νά χρησιμοποιήσῃ τήν δύναμη αὐτή τῆς ψυχῆς του πρὸς τό καλό καί ὄχι τό κακό. Ἔλεγε ὁ μακαριστός Γέροντας Πορφύριος, ἀναφερόμενος στό βιβλικό χωρίο: «*Ὡς δέ οὐκέτι ἐγώ, ζῆ δέ ἐν ἐμοί Χριστός*» (Γαλ. 2, 20). *Μποροῦμε πολύ εὐκόλα νά φθάσομε σ' αὐτό τό σημεῖο. Ἀγαθή προαίρεση χρειάζεται κι ὁ Θεός εἶναι ἕτοιμος νά ἔλθῃ μέσα μας*».³⁰

Ἐνῶ ὅμως αὐτή ἦταν ἡ φυσική κίνηση τοῦ ἀνθρώπου, καθώς ἦταν πλασμένος γιά νά στρέφεται συνεχῶς πρὸς τόν Θεό, μέ τήν πτώση τῶν Πρωτοπλάστων διαταράχθηκε αὐτή ἡ φυσική κίνηση καί ἡ πορεία τῶν ψυχικῶν του δυνάμεων. Σύμφωνα μέ τόν μακαριστό π. Ἰωάννη Ρωμανίδη, οἱ βασικές συνέπειες τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος εἶναι: ὅτι ἔπαυσε ὁ νοῦς νά λειτουργεῖ φυσιολογικά, ὅτι ὑποδουλώθηκε στά πάθη καί στίς συνθήκες τοῦ περιβάλλοντος, ὅτι ταυτίστηκε ὁ νοῦς μέ τήν λογική. Αὐτός εἶναι καί ὁ λόγος πού ὁ πεπτωκὴς ἄνθρωπος δέν ξέρει τί εἶναι ὁ νοῦς, ἀλλά ξέρει μόνο τί εἶναι ἡ λογική³¹.

Ὁ Χριστός μας, ἐν τῇ ἀπειρῶ εὐσπλαγχνίᾳ Του, μέ τό μυστήριο τοῦ ἀγίου Βαπτίσματος, ἐξαλείφει τό προπατορικό ἁμάρτημα καί ἐγκεντρίζει τή Ζωή, πού εἶναι ὁ ἴδιος, στόν νεοβαπτισθέντα. Μέ τό Βάπτισμα ἐξέρχεται ὁ διάβολος ἀπό τήν καρδιά τοῦ ἀνθρώπου καί ἐνοικίζεται σ' αὐτήν ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ, δηλ. ἡ Βασιλεία Του. Καί τότε ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου, «*ὁ βασιλιάς αὐτός, πού πρίν ἀπό τό ἅγιο Βάπτισμα, ἐπειδή καλυπτόταν ἀπό τόν ζόφο τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος, ἦταν ἀδρανής, γίνεται πάλι ἀπλός, καθαρός καί ἀκέραιος, ὅλος φωτεινός, ἀστράφτοντας ἀπό τό ὑπερφυσικό φῶς τῆς θείας χάριτος καί λάμπει περισσότερο καί ἀπό τίς ἀκτῖνες τοῦ ἡλίου*»³².

Ὡστόσο, λόγω τοῦ αὐτεξουσίου τοῦ ἀνθρώπου, ἡ προαίρεση ἔχει τήν δυνατότητα νά κινηθεῖ καί πρὸς τό κακό. Τήν στιγμή πού θά ἐπιθυμήσῃ ὁ ἄνθρωπος πονηρά πράγματα ἀπενεργοποιεῖται ἡ ἐντός τῆς καρδιάς του Χάρη τοῦ Θεοῦ, χωρίς ὅμως νά χάνεται. Γι' αὐτό ἀπαιτεῖται συνεχῆς ἀγώνας καί διαρκῆς ἐγρήγορηση, μέ τήν ἀγαπητική τήρηση τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ καί τήν μετοχή μας στά θεουργά

²⁹ Ἅγιος Ἰουστίνος Πόποβιτς, *Ὁδός Θεογνωσίας*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 1992, σελ. 43.

³⁰ Γέροντος Πορφυρίου Κουσοκαλυβίτου, *Βίος καί Λόγοι*, ἐκδ. Ἱερᾶς Μονῆς Χρυσοπηγῆς, Χανιά 2007, σελ. 385.

³¹ Βλ. πρωτ. Ἰω. Ρωμανίδη, *Πατερική Θεολογία*, ἐκδ. Παρακαταθήκη, 2004.

³² Ἅγιου Νικοδήμου Ἀγιορείτου, *ὁ.π.*, σελ. 22

Μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας μας, προκειμένου νά τηρήσουμε τόν νοῦ μας καθαρό καί «άνώτερο ἀπό τό σκοτάδι τῆς προαιρετικῆς ἀμαρτίας»³³.

Σέ ἐπόμενα κείμενά μας θά ἀναφερθοῦμε, σύν Θεῷ, εἰδικότερα στό νοῦ, καθώς μέ αὐτόν γνωρίζουμε τόν Θεό καί ὄχι μέ τήν λογική. Γι' αὐτό καί εἶναι ἀναγκαῖα ἡ κάθαρση καί ἡ θεραπεία τοῦ νοῦ ἀπό τά πάθη, ἡ ἀναστροφή του ἀπό τήν ἀποστασία, διά τῆς μετανοίας, καί ἡ ἐπαναφορά του πρὸς τόν Θεό.

³³ Ἁγίου Νικοδήμου Ἀγιορείτου, ὁ.π., σελ. 22